

BURSA-ORHANGAZİ YAKINLARINDA BİR YAPI KALINTISI; ORTAKÖY HAMAMI

*The Remains of a Building;
Ortakoy Bath,
in Bursa-Orhangazi District*

A. Mehmet AVUNDUK*

In this article, the building remains in the Marmara region will be discussed in Bursa Orhangazi Ortaköy district. Building on the information is not available so far except for some local resources. This building remains dated to the 14th-15 th centuries as the structure of the early Ottoman bath. An inscription indicating the date of the structure and function is not available or no trace. But in this context, the external appearance in terms of its layout, and decorate with the similarity of many structures that dated to the period in question. The article, details of the building and around the Bursa will be discussed the properties with structures similar to the Early Ottoman period.

* Yrd. Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Geleneksel Türk El Sanatları Bölümü Öğretim Üyesi

Makalemize konu olan ve hamam olduğu düşünülen yapı kalıntısı Bursa iline bağlı Ortaköy sınırları içinde yer almaktadır. Ortaköy, Bursa'ya 52 km, Orhangazi ilçesine 7 km uzaklıkta olup güneyde Cihanköy, güneydoğuda Yeniköy ve kuzeyde Sugören köyleri ile çevrilidir. Bu üç köyün tam ortasında bulunduğu için **Ortaköy** olarak adlandırılmıştır. Yalova-Bursa yolu üzerinde her iki ili ayıran doğal hat kabul edilen Samanlı Dağlarının güney eteklerine kurulmuş olan Ortaköy, köklü bir tarihe geçmişe sahiptir. 10 km. kadar uzaklıktaki İznik Gölü'ne ve onun hemen yakınındaki Orhangazi ilçesine zirveden bakan hakim konumdaki bu dağ köyünün doğusundan geçen Tarihi İpek Yolu da köyün oldukça hareketli bir geçmişi olduğuna işaret eder. Bursa'dan geçen Tarihi İpekyolu üzerinde günümüze kadar ayakta kalan iki önemli kervansaraydan biri olan Ortaköy Kervansarayı burada yer alır.

Kuruluş itibariyle Erken Osmanlı Dönemine uzanan bir geçmişi olsa da köyün sınırları içinde Kanuni dönemine ait kalıntılar ve mezar taşlarına da rastlanılmıştır. Köyün zaman içerisinde değişen demografik yapısına baktığımızda ise bugün bir göçmen köyü olduğu görülür. Balkanlardan özellikle de Selânik'den gelen nüfus dikkati çeker. İncelendiğinde Selânik göçmenlerinin büyük çoğunluğunun nüfus mübadelesi ile buraya yerleştirildikleri anlaşılır.

Bursa ve Orhangazi'yi Yalova ve İstanbul'a bağlayan tarihi yol üzerinde yüksek irtifadaki stratejik konumu dolayısıyla Ortaköy, iklimsel bakımdan çetin soğuk ve yağışlı geçen kış şartlarına her daim açık oluşu nedeniyle zor yaşam koşullarına sahiptir. Yazın sıcak ve kurak günleri ile de köy karasal iklimin etkisi altında yaşanması farklı bir belde olmuştur. Nüfus açısından inceleyecek olursak köy halkının 19. yüzyılda adeta bir Ermeni köyü denilecek kadar değişmesi, 20. yüzyıl başlarında Yunan işgali ile oluşan şartlar gereği Ermenilerin köyden ayrılmaları nüfus yapısında değişmeye neden olmuş, 1924'de Cumhuriyet döneminde oluşan yeni yapılanmada Türk göçmenlerin getirilmesiyle nüfusun yeniden değişmesi

örnekleri hala hatırlardadır. Bu durumu teyit eden somut izler olarak köyü çepeçevre saran yıllanmış ağaçların yer aldığı geniş zeytinlikler, köy merkezinde mimarisi ile eski dönemlere ait olduğu hissedilen yenilenmiş mescit, köyün dışındaki Osmanlı mezarlığı, bu mezarlığın yakınındaki yolun kenarında Ermenice yazılı bazı mezar taşları ve burada ele aldığımız hamam kalıntısı gibi göz önündeki örnekler, köyün geçmiş tarihinin izlerini sürmemize yardımcı olur.

Ortaköy Hamamı olarak adlandırdığımız yapı, günümüzde oldukça harap ve bakımsız bir halde olmasına rağmen anıtsal niteliğini henüz kaybetmemiştir. Konum itibariyle köy yerleşiminin dışında İznik Gölü'ne bakan yamaçtaki düzlükte, bir yol kenarında kuzey-güney doğrultusunda yer almaktadır. Dıştan algılanan uzunlamasına dikdörtgen planı, iri moloz taş ve yatay tuğla hatılardan katmanlar halinde örülerek meydana getirilmiş sağır duvarları ve üzerini örten bugün yıkılmış çift kubbesiyle yapı, arkaik bir görünümündedir.

Yapının dış ölçüleri genel hatlarıyla, 13.75 m. uzunluğunda, 5.75 m. eninde, yola bitişik zeminden kubbelerin yıkık başlangıç seviyelerine kadar olan yüksekliği ise 6.05 m.dir.

Plan özelliği olarak içten uzunlamasına art arda sıralanmış üç bağımsız mekan şeklinde düzenlenmiştir. Kuzeyden güneye doğru ilk iki mekan eşit kare planlı, üçüncüsü doğu-batı doğrultuda yatık dikdörtgen planlıdır. Kare mekanların üzerleri sekizgen kasnaklı tromplu birer kubbe ile örtülüdür. Tromplar arasındaki kısımlar içten tuğla dizileri ile doldurulmuş ve tromplarını andıran yuvarlağa yakın sivri kemerli olarak dolgulanmıştır. Duvarların üzerinde yer alan kubbeye geçiş bölgesi ile kubbeler tamamen tuğladandır; ancak dıştan kubbeye geçiş bölgesi, hafif moloz taşlarla kaplanarak adeta duvarların devamı şeklinde örülmüştür. Kubbelerin tepeleri neredeyse yarı yarıya çökmüş durumdadır. Yatık dikdörtgen planlı üçüncü mekanın üzeri tamamen yıkılmış durumdadır, kalan izlerden üzerinin bir tür tonoz ile örtülü olduğu anlaşılmaktadır. Yapıyı

meydana getiren duvarlar ortalama 80 cm. kalınlığındadır. Duvar örgüsü dışta çıplak olarak bırakılmış içte ise tabandan kubbe tepesine kadar sıvanarak örtülmüştür. İç mekanda iki yerde sıva üzerine iki tür bezeme uygulanmıştır. Duvarların iç mekana bakan yüzeylerinde belli yerlerde künk ağzları görülmektedir. Üçüncü mekanda alt kısımda tüm duvarlar çepeçevre 15 cm. tuğla ile kalınlaştırılmış ve üzerleri sıvanmıştır. Güney duvarında ortasında ağzı açık bir künk; doğu duvarının alt kısımda üst kısımda görülen künk ağzının altına gelecek yerde selsebillerde olduğu gibi tuğlalarla bir kademe yapılmıştır; bu kademeli bölüm aşınarak deforme olmuş durumdadır.

Burada işlevi belirlenmeye ve sanatsal özellikleri ortaya konulmaya çalışılan yapı kalıntısı, dışta içe kapanık kitlesel görünümü, içte plan düzeni, tercih edilen bezeme türü, mekanlara açılan künk sistemi ile bir hamam yapısı olduğunu ispat etmektedir. Bu düşüncüyü daha da kuvvetlendiren ise üçüncü yatık dikdörtgen mekanın geçirimsizlik sağlayacak şekilde izole edilmiş olmasıdır ki bizde su deposu niteliğinde olduğu algısını uyandırmaktadır. Kısaca yapıya ait belirtilen tipik özellikler, Bursa ili çevresinde pek çok erken devir Osmanlı hamam yapısında da görülmektedir. Dolayısıyla da söz konusu yapı kalıntısı da onlarla aynı veya benzer niteliklere sahip bir “hamam ” olarak değerlendirilmektedir. Yapıda tarihini ve işlevini ifade eden bir kitabe ya da izine rastlanılmamıştır. Burada sayılan nitelikler dışında yapının hamam kimliğini belirleyecek diğer özellikleri kaybolmuş durumdadır; uzun yıllar yıkık durumda olmasından dolayı - muhtemelen defineciler tarafından - yapı tahrip edilmiştir.

Yapılan tahrip özellikle iki kısımda ele alınabilir. Birinci kısım tahrip, yapı duvarlarının içten balyoz darbeleri ile yoklanması şeklindedir; böylece sıvalar büyük ölçüde dökülüp duvarların iç yüzeyi meydana çıkarılmıştır. İkinci kısım tahrip ise yapı zemininin kazılması ve duvar diplerinin kırılarak oyulması ve böylece bir hamamda olması gereken ateşlik elemanları

muhtemelen tahrip edilmesidir. Ancak bununla ilgili olabilecek görünürdeki tek kalıntı, ilk iki mekanı ayıran duvarın kuzey-güney doğrultusundan geçen orta eksenin batı tarafında zemin altı seviyesinde oyulan kısmın içinde görülen kemer veya yıkılmış tonoz izleridir. Yapıda art arda sıralanan bölümler, çağdaşı hamam örnekleri için de kullanılan işlevsel terimlere dayanılarak kuzeyde öndeki birinci bölüm ılıklik, ortadaki ikinci bölüm sıcaklik, güneydeki üçüncü bölüm su deposu olarak adlandırılmıştır. Yapıda dışarıya açılan iki (giriş-çıkış) açıklığı; içerde ise mekanlar arasında geçişi ve diğer işlevsel irtibatları sağlayan açıklıklar vardır. Bu bağlantılar benzer biçimde tuğladan örülmüş yuvarlağa yakın sivri kemerli açıklıklarla sağlanmıştır. Üzerlerinde yer yer kalan izlere -takılı kalan demir halkalara-bakılarak açıklıkların kapı ya da kepenklerle örtülü olduğu anlaşılmaktadır.

Öndeki ılıklik bölümünde yapıda mevcut olan iki (giriş-çıkış) açıklık yer alır. Bunlardan biri kuzey cephede ortada yer alır ki esas giriştir. Girişi oluşturan kemerin, dışarıya -kuzeye-açılan yüzünde kemer alınlığı tuğlalarla ince bir şerit biçimde çevrelenmiştir. İçeriye -güneye-bakan yüzü ise kemeri taşıyan ayaklarıyla birlikte yere kadar duvardan çöktürülerek vurgulanmıştır. Günümüzde bu giriş belli bir amaç için rastgele taşlarla kapatılmış durumdadır. Bu bölümdeki diğer giriş açıklığı doğu cephede kuzey-doğu köşedeki yan giriştir; yuvarlağa yakın sivri kemerlidir; bu kemer hem iç hem de dış taraftan duvarla aynı düzlemedir. Günümüzde yapının doğusu toprakla doldurulduğundan, üst bölümü dışında giriş toprak altında bırakılmış durumdadır. Bu bölümdeki kuzey ve güney duvarların sıvalarında birkaç yerde görülen stampa tarzı süsleme izleri aşınmış haldedir. Dikkatli bakılınca bunların basit stilize çiçek motiflerinin dağınık ve yüzeysel olarak yapıldığı anlaşılır. Bu süslemeler muhtemelen geç döneme ait olmalıdır.

Ortadaki sıcaklik bölümünde sıva üzerinde alçıdan malakari süsleme görülür. Bunlar iki farklı desenli altı friz halindedir. İki friz, kuzey

ve güney duvarlarda kubbeye geçiş bölgesine bitişik en üst kısımlarda yer alır; zeminden 1 cm. kadar kabartılarak yapılmış basit bir testere dişi motifinin yan yana sıralanması şeklindedir. Diğer dört friz ise kubbeye geçiş bölgesinde trompların arasındaki kör kemerli sathi nişlerin altta duvarla birleştiği kısımlarında yer alır. Zeminden 1 cm. kadar kabartılarak yapılmış basit bir yarım daire motifi doğu ve batı duvarlarda yedi kere, kuzey ve güney duvarlarda sekiz kere tekrarlanarak süslemeyi oluşturur. Bu yarım daireler, ortalarından birer kalın demir çivi ile duvara çakılarak sağlamlaştırılmışlardır. Bu teknik kırılıp dökülen örneklerde daha net görülmektedir.

Ilıklık ile sıcaklık bölümlerini ayıran duvarda ortada bir geçiş açıklığı vardır. Bu geçiş açıklığını oluşturan kemerin alın kısmı ve ayakları hem kuzeye hem de güneye bakan iki tarafta – esas girişi oluşturan kemerin güneye bakan yüzünde olduğu gibi – duvardan çökertilerek vurgulanmıştır. Yine bu duvarda geçiş kemerinin her iki yanında kemer gözü hizasında –bir insanın uzanarak erişebileceği yükseklikte – birer açıklık vardır. Bunlardan batı taraftaki açıklık, 50 cm. yüksekliğinde 40 cm. eninde sivri kemerli bir pencere niteliğindedir. Doğu taraftaki açıklık ise aynı konumda ve muhtemelen aynı işlevde ve aynı ebattadır. Fakat düzgün olmayan kareye yakın bir dörtgen biçimindedir; muhtemelen sonradan ihtiyaca göre açılmıştır.

Sıcaklık bölümünde, güney duvarında buraya bitişik bölüm olan su deposuna açılan pencere nitelikli bir açıklık vardır. Günümüzde sıcaklık bölümü altındaki duvar kısmı su deposu zeminine kadar kırılıp tahrip edilmiştir. Bu hali ile adeta bir geçiş açıklığı görünümüne sokulmuş durumdadır. Orijinal açıklık yuvarlağa yakın sivri kemerlidir. Bu kemerin sıcaklığa -kuzeye- açılan yüzü ayaklarıyla birlikte duvardan çökertilerek vurgulanırken, su deposuna dönük - güney- yüzü duvarla aynı düzlemedir.

Üçüncü ve son bölüm olan su deposu günümüzde tahrip olmuş vaziyettedir. Üst örtüsü

yıkılmış, güneye bakan duvarının orta bölümü yıkılarak açılmıştır.

Mimari, mekan düzeni ve süsleme özellikleriyle incelediğimiz yapı, Osmanlıların Anadolu'da ilk tutundukları ve kendilerini kabul ettirdikleri Bursa çevresinde yer alan ve o dönemden günümüze kalan pek çok benzer yapıdan biridir. Bu tür yapılar arasındaki benzerlik iki açıdan ele alınabilir. Birinci kıyaslama ölçütü dış görünümdür. Buna göre yapı ile Erken Osmanlı Dönemi benzer örnekleri arasında yapım tekniğinin ve kitlesellik özelliklerinin ortak olduğu hemen görülmektedir. Bunlar duvar örgü tekniği, duvarların dıştan çıplak içten sıvalı bırakılması, üst örtüye geçiş, üst örtü ve açıklıkları şekillendiren kemerlerin tuğla yapılması, kubbe geçişlerinde tromp ve pandantif kullanılması, duvarların kalın, yüksek ve sağır yapılması gibi önde gelen özelliklerdir. İkinci kıyaslama ölçütü ise mekan düzenidir. Buna göre söz konusu yapı ile yine Erken Osmanlı Dönemi benzer örnekleri arasındaki mekansal düzenlemenin benzerliğidir. Bunun yanında sayısız plan çeşitlemesi olan bu yapı türünde, diğer tür benzerlikler ancak seçilen benzerlik ölçütlerine göre ortaya konulabilir. Bu esaslara göre, bu yapı ile işlevsel mekan birimlerinin bir eksen üzerinde sıralanmış olmaları özelliği ortak ölçüt olarak seçilerek benzerlik kurulan bazı yapılar ve bunların benzer ve farklı özellikleri aşağıda belirtilmiştir:

1- Bursa ili, Yenişehir ilçesi, Köprühisar köyü hamamı¹

Art arda sıralanan üç mekan vardır. Giriş cephenin solundadır.

2- Bursa ili, İznik ilçesi, Çamdibi köyü hamamı²

Art arda sıralanan üç mekan vardır. Giriş cephenin solundadır.

3- Bursa ili, İnegöl ilçesi, Ortaköy hamamı³

¹ Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler, IV, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1986, s. 661.

² A.e., s. 363.

Art arda sıralanan üç mekan vardır. Ayrıca ilave bir mekan daha bulunur. Burası giriş cephesi ile yan cephenin köşesine yerleştirilmiştir.

4- Bursa ili, İznik ilçesi, Elbeyli köyü Çandarlı hamamı⁴

Art arda sıralanan dört mekan vardır. Giriş yan cephededir.

5- Bursa ili, Gemlik ilçesi, Büyükkumla köyü hamamı-1⁵

Art arda sıralanan dört mekan vardır. Ayrıca ilave iki mekan yer alır ve giriş cephesiyle yan cephenin köşesine yerleştirilmişlerdir. Mekanlarda sıva üzerine malakari süsleme vardır. Süslemeler zikzak motifli frizler şeklindedir.

6- Tekirdağ ili, Mürefte ilçesi, Konak hamamı⁶

Art arda sıralanan üç mekan vardır. Giriş yan cephededir.

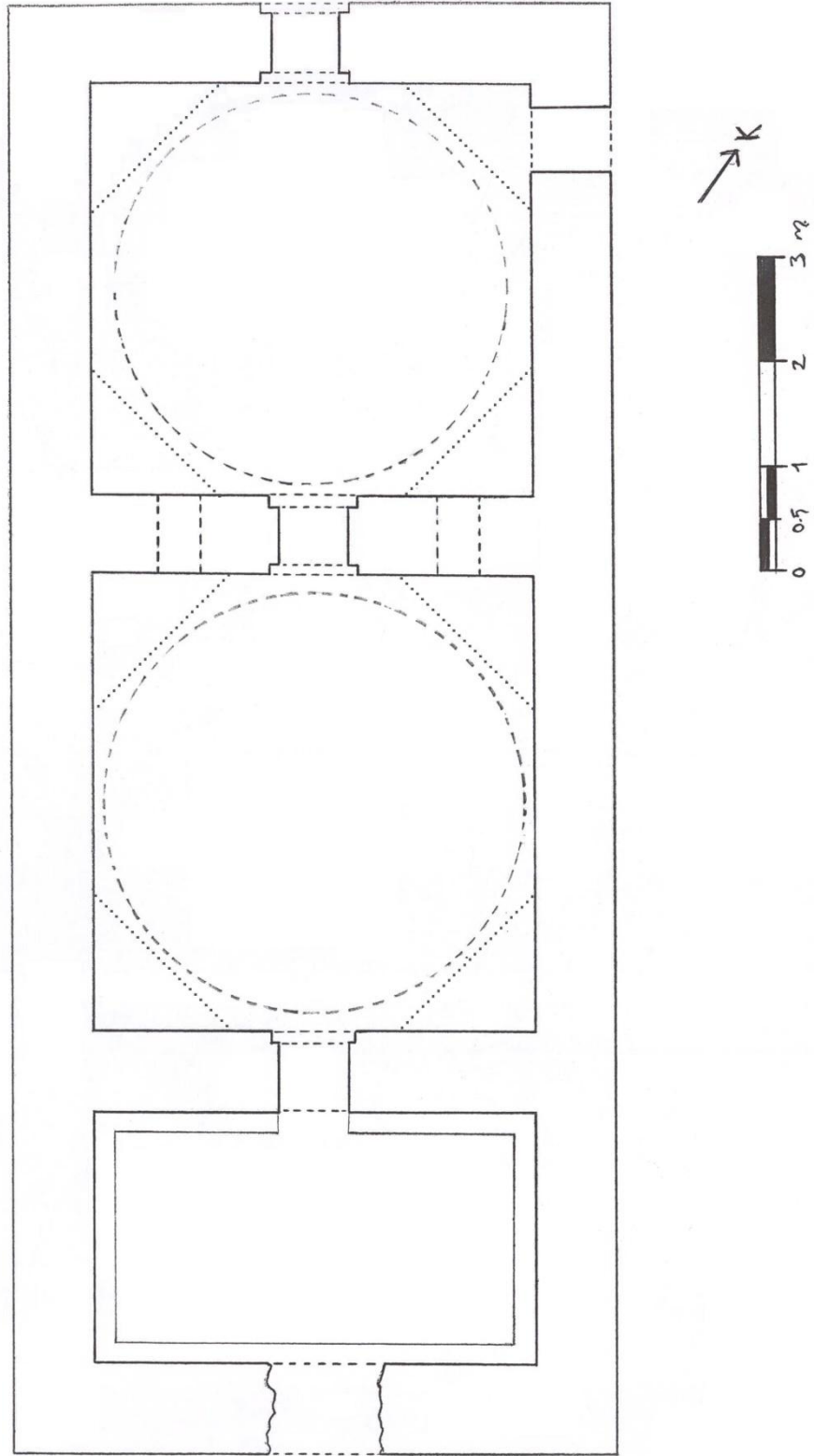
Sonuç olarak bu çalışmada ele aldığımız yapıyı, aynı bölgede mimari üslup, dış görünüm, benzer plan özellikleri ve ortak süsleme anlayışla inşaa edilmiş ve günümüze gelmiş olan hamam yapılarıyla türdeş olarak yorumlamaktayız. Yapıyı **Ortaköy Hamamı** olarak adlandırmakta ve **14. - 15. yüzyıllardan kalma bir Erken Osmanlı Dönemi Eseri** olarak değerlendirmekteyiz.

³ A.e., s. 185.

⁴ A.e., s. 366.

⁵ A.e., s. 105.

⁶ İsmail Hakkı Kurtuluş, "Tekirdağ kıyı şeridinde Osmanlı dönemi buluntuları", **İlgi**, S. 76, The Shell Company of Turkey Ltd. Yayını, İstanbul, 1994, s. 3-9.

Çizim 1: Ortaköy Hamamı, planı (Ahmet Vefa Çobanoğlu)

Resim 1: Kuzey ve batı cephe

Resim 2: Kuzey cephede esas giriş

Resim 3: Güney cephe

Resim 4: Ilıklıkta kuzey duvarı

Resim 5: Ilıklıkta stampa süsleme

Resim 6: Ilıklıkta doğu duvarındaki yan giriş

Resim 7: Ilıklıkta güney duvarındaki geçiş açıklığı

Resim 8: Sıcaklıkta malakari süsleme

Resim 9: Sıcaklıkta kuzey duvarındaki geçiş açıklığı

Resim 10: Sıcaklıkta güney duvarındaki pencere nitelikli açıklık

Resim 11: Su deposunda kuzey duvarındaki pencere nitelikli açıklık

Resim 12: Su deposunda doğu duvarındaki künk ağzı ve önünde aşınmış tuğla kademe